

KARL JASPERS

KANT

Przełożył
MIROSLAW ŻELAZNY

Kęty 2023
WYDAWNICTWO
MAREK DEREWIECKI

FUNDAMENTA

Studia z historii filozofii

t. CXI

Seria pod redakcją Mikołaja Olszewskiego, Zbigniewa Nerczuka
i Antoniego Szweda

© Piper Verlag GmbH, München 1957

© 2023 for the Polish translation by Mirosław Żelazny

© 2023 for the Polish edition by Wydawnictwo Marek Derewiecki

Wydanie pierwsze

Recenzenci: prof. dr hab. Radosław Kuliniak
prof. dr. hab. Tomasz Kupś

Redakcja naukowa, literacka i korekta: Joanna Giel
Projekt okładki i łamanie: Łukasz Derewiecki

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Na okładce wykorzystano fragment obrazu Emila Doerstlinga, *Kant i przyjaciele przy stole*

ISBN 978-83-66941-76-2

Wydawnictwo Marek Derewiecki
ul. Szkotnia 29a, 32-650 Kęty
tel./fax 33/8454149, 603931607
e-mail: wydawnictwo@derewiecki.pl
Księgarnia: www.derewiecki.pl
Dystrybucja: tel. 502637305

Wstęp od tłumacza

Monografia Karla Jaspersa poświęcona życiu i twórczości Kanta pochodzi ze zbioru *Die großen Philosophen (Wielcy filozofowie)*. Zebrane w tym zbiorze teksty odzwierciedlają przejęte od Kanta przekonanie Jaspersa, że nie istnieje żadna systematyczna filozofia sama w sobie, a w dziejach filozofii pojawiają się tylko zazębiające się poglądy poszczególnych filozofów. *Die großen Philosophen* jest więc zbiorem monografii poświęconych poglądom najwybitniejszych zdanem Jaspersa myślicieli filozofii światowej, wśród których poczesne miejsce zajmuje tekst o Kancie. Z zaplanowanych trzech tomów tego zbioru ukazał się tylko pierwszy. Dwa pozostałe opublikowano po śmierci Jaspersa na podstawie pozostawionych przez niego notatek.

Ale również niektóre partie tekstów skierowane do druku przez samego Jaspersa mają zadziwiającą formę i trudno uznać je za ukończone. Widać to wyraźnie na przykładzie przytoczonej tu pozycji o Kancie. W jaki bowiem sposób Jaspers prowadził swe prace historyczno-filozoficzne? Przede wszystkim dokonywał wnikliwej lektury tekstu źródłowego metodą „czytania ołówkiem”, zakreślając po kolei czytane wersy. Na marginesach zaś pozostawiał drobne notatki. Tekst monografii o Kancie dzieli się na autorską relację Jaspersa, drukowaną większą czcionką oraz włączone do wywodu wspomniane już notatki, wyciągi i cytaty z lektur, wyróżnione mniejszą czcionką, zapisane luźnym, niekiedy niedbałym stylem. Cytaty z dzieł Kanta przytaczane są tam niedokładnie, bez odnośników i wskazówek pozwalających zidentyfikować wydanie, z którego pochodzą.

Tłumacza i redaktora stawia to przed dylematem: jak podejść do takiego tekstu? Jego korekta stylistyczna mogłaby zniekształcić sens wyrażen, odwołując go od pierwotnych zamiarów Jaspersa, dlatego w podobnych przypadkach starałem się ograniczać tylko do niezbędnych ingerencji. W niektórych miejscach Jaspers używał związków frazeologicznych, które z upływem czasu stały się niezrozumiałe, a to z kolei kazało zastępować niektóre partie tłumaczenia omówieniami. Czyniłem to jednak rzadko.

Ostatecznie zdecydowałem, że tekst przekładu powinien w tym wypadku respektować kryterium wierności, nawet za cenę stylistyki.

Nie korygowałem też wadliwych cytowań Kanta ani ostatecznie nie dodawałem do nich odnośników, uznając, że w ich pominięciu Jaspers na pewno miał jakiś zamiar. *Die großen Philosophen*, a w tym rozdział „Kant”, nie służy do celów szczegółowej analizy historyczno-filozoficznej. Jeśli ktoś chciałby mimo to odnaleźć brakujące odniesienia do dzieł Kanta, powinien raczej zajrzeć do oryginalnego tekstu Jaspersa i odszukać cytowane fragmenty w elektronicznym wydaniu *Akademieausgabe von Immanuel Kants Gesammelten Werken* (<https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/verzeichnisse-gesamt.html>), dokonując ewentualnych korekt i porównań. Takie zadanie przekraczałoby rolę tłumacza, gdyż podejmując je, stałby się on poniekąd krytykiem i komentatorem Jaspersa.

Sama monografia nie odnosi się do całości myśli Kanta. Niektóre partie tej myśli prezentowane są skrótowo, innych, jak na przykład *Krytyki praktycznego rozumu*, w ogóle brak. Ostatni asystent Jaspersa, Hans Saner, mówił mi, że mistrz wręcz nie cierpiał tego dzieła, jak można się domyślać, głównie ze względu na zawartą w nim dialektykę praktycznego rozumu, gdzie Bóg i nieśmiertelność duszy uznane są za idee regulatywne. Dziś większość badaczy Kanta uznaje, że nie są to idee regulatywne, analogiczne do tych, które znajdujemy w *Krytyce czystego rozumu*.

Jaką wartość ma więc taka monografia dla czytelnika? Otóż jest ona formą bezpośredniej, osobistej rozmowy z Jaspersem, który ujawnia, co w filozofii Kanta uznaje za najważniejsze, co za nieudane, co za przestarzałe – bez cienia pokory wobec wielkości mistrza, którego poglądy komentator musi najpierw wiernie odtworzyć, a dopiero potem interpretować. U Jaspersa owo odtwarzanie i interpretacja dokonują się równocześnie, ale bez uszczerbku dla wierności. Załączone notatki z lektury umożliwiają z kolei wgląd w aparat badawczy komentatora.

W jakimś sensie punktem wyjścia do Jaspersowskiej interpretacji filozofii Kanta jest prezentacja stanowisk, które tę filozofię dezinterpretują. „*Psychologizm* (albo antropologizm) u Friesa (doświadczenie psychologiczne jest podstawą filozofii), u Langego (antropologiczna organizacja jest *a priori*), u Herbarta; *logicyzm* u Laska (pierwszeństwo relacji materialno-formalnych); *metodologizm* u Cassirera (ograniczenie Kantowskiej myśli do teorii poznania, która usprawiedliwia procedury nauk przyrodniczych poprzez swe założenia); *metafizycyzm* u Schopenhauera (świat jako

przedstawienie jest snem), u Paulsena (uprzedmiotowienie rzeczy samych w sobie)”¹.

Zdaniem Jaspersa wszystkie te koncepcje usiłują sprowadzić filozofię krytyczną do jakiejś formy idealistycznej metafizyki, mającej rzekomo przekroczyć Kartezjańską tezę „ja jestem” poprzez odpowiedź na pytanie: jaki jestem.

Oczywiście żadna odpowiedź na pytanie „jaki jestem jako rzecz sama w sobie?” nie jest możliwa. Kres pytania o byt czystego rozumu stanowi teza: czysty rozum krytykuje sam siebie i jest przez siebie krytykowany. Rysującego się tu kręgu nie da się przekroczyć. Przy użyciu intelektu można poznawać tylko formalne własności ludzkiego procesu poznawczego. „Czysta teoria wiedzy nie jest bowiem niczym więcej ani mniej, aniżeli tylko logiką, która swymi zasadami nie sięga materialnego poznania, ale jako czysta logika abstrahuje od jego treści. Chcieć z niej wyprowadzić realny obiekt to trud daremny, a więc niewykonalny. Tam, gdzie obowiązuje filozofia transcendentálna, trzeba przejść przede wszystkim do metafizyki”².

Niektórzy spośród wymienionych myślicieli usiłowali dokonać takiego zastąpienia metafizyki logiką, twierdząc, że możliwe jest aprioryczne osiągnięcie czystego doświadczenia psychicznego (Fries), odczucia woli (Schopenhauer) czy wręcz rzeczy samych w sobie. Inni, logicyści, starali się wykazać, że sama logika zastępuje tu metafizykę.

Zdaniem Jaspersa Kantowska filozofia krytyczna przez długie lata nie mogła uwolnić się od interpretacji idealistycznych, głoszących, że poza krytykowanym czystym rozumem można poznawać „coś jeszcze”. Krytykowany przez samego Kanta Fichte wprowadził tu kategorię „Ich” przeciwstawianą empirycznemu „nicht-Ich”. W języku niemieckim słowo „ich” jest zaimkiem osobowym, zaś zapisane dużą literą – rzeczownikiem. Tym samym podstawę metafizyczną czystego rozumu wyprowadził Fichte poniekąd z gramatyki, tyle że owemu rzeczownikowi Ja, jako czystemu ja, nie mógł nadać żadnych własności. Moje ja, jako bycie tu oto (*Dasein*) zawsze jest bowiem empirycznie jakieś i jako takie nie jest określane przez metafizykę, lecz przez treści zmysłu wewnętrznego.

Rzecz sama w sobie nie jest w filozofii Kanta rzeczą metafizyki, ale przedmiotem koniecznego pytania, co do którego nie tylko nie wiemy, jak na nie odpowiedzieć, lecz również gdzie je skierować. Na przykład: dziś

¹ K. Jaspers, *Kant*, w niniejszym tomie s. 59.

² I. Kant, *Korespondencja*, w: idem, *Dziela zebrane*, Toruń 2018, s. 552.

wiemy, że granicę świata stanowi prędkość światła, które nie jest w stanie świata opuścić. Nie zmienia to jednak koniecznie nasuwającego się pytania: co jest poza tym światem? Aby na nie odpowiedzieć, trzeba by najpierw odpowiedzieć na pytanie: a czym jest owo ‘poza’? Albo prostszy przykład: czym jest teraz moja piwnica, jeśli nie ma w niej żadnego człowieka, który mógłby jej nadać formę oglądu przestrzeni trójwymiarowej? Geniusz Kanta wyjaśnił, że nie musi być ona wcale przestrzenią Euklidesową, zaś późniejsze przyrodoznawstwo ustaliło, że można ją rozpatrywać np. jako kolejne chmury mikrocząstek, co oczywiście nie przybliży nas wcale do odpowiedzi na pierwotne pytanie o rzecz samą w sobie. Przepuszczenie, że rozum byłby w stanie określić taką rzecz używając jakichś predykatów, na przykład ilościowych, jest zupełnie nieuzasadnione.

Uznanie za rzecz samą w sobie jakichś przedmiotów możliwego odczucia, na przykład Schopenhauerowskiej woli, też prowadzi donikąd. Nie jest bowiem jasne, czy naszej psychice dane jest odczucie czystego chcenia samego w sobie, a nawet jeśli tak, to w jaki sposób wyrazić wiedzę o nim predykatami intelektu?

Ostatecznie docieramy więc do końcowej tezy z rozprawy Kanta *Marzenia jasnowidzącego objaśniane przez marzenia metafizyki*: intelekt nigdy nie dosięgnie rzeczy samych w sobie, a jeśli dotrze do nich jakieś nadzwyczajne odczucie zmysłu wewnętrznego, to komuś, komu było ono dane, możemy jedynie wierzyć, ale sami na podstawie opisu nie jesteśmy w stanie poznać. Innymi słowy: pism Kanta nie można traktować jak bezludnej wyspy, na której ukryty jest gdzieś skarb prawdziwej metafizyki.

W monografii Jaspersa pod adresem Kantowskiej krytyki ustawicznie powtarza się zarzut: gdy idzie o metafizykę, zabrała nam ona wiele, ale w zamian nie dała nic, a po tym, co straciliśmy, pozostała dotkliwa pustka. Analogiczne stanowisko reprezentował Wittgenstein: „Poprawna metoda filozofii byłaby więc właściwie taka: Nie mówić nic poza tym, co da się powiedzieć, czyli poza zdaniami nauk przyrodniczych – a więc nic poza tym, co z filozofią nie ma nic wspólnego: a gdyby potem ktoś chciał powiedzieć coś metafizycznego, wykazać mu, że pewnym znakom nie nadał w swoich zdaniach żadnego znaczenia. Byłaby to dla niego metoda niezadowolająca – nie miałby poczucia, że uczymy go filozofii – ale jedyna ściśle poprawna”³.

³ L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, tłum. B. Wolniewicz, Warszawa 2000, s. 82–83.

Kant twierdzi w przybliżeniu to samo. Nie ma u niego żadnej metafizyki jako filozofii pierwszej, jest jedynie metafizyka moralności i przyrody. Ta pierwsza nie jest nawet do końca metafizyką. *Ugruntowanie metafizyki moralności* rozpoczyna się od stwierdzenia, że ani w tym, ani w innym dającym się wyobrazić świecie nie ma żadnej rzeczy, którą można uznać za absolutnie dobrą – oprócz dobrej woli. A tę nie bardzo można nazwać „rzeczą”, bo niekoniecznie skutkiem jej oddziaływania musi być jakakolwiek inna dobra rzecz.

Pytanie o metafizykę przyrody, ściślej mówiąc, nieożywionej, ma inny sens. Nie dotyczy ono bynajmniej żadnej wiedzy o przedmiotach absolutnych, lecz problemu odnajdywania czystych apriorycznych praw rządzących przedmiotami empirycznymi. Prawami takimi, a dokładniej – wszelkimi możliwymi prawami dotyczącymi jakiegoś przedmiotu mógłby dysponować intelekt intuitywny, czyli oglądający. W ludzkim poznaniu intelekt taki funkcjonuje tylko w geometrii: wyłącznie tu jesteśmy w stanie ogarnąć wszystkie elementy składające się na jakąś figurę, choćby ich było nieskończenie wiele, a potem arytmetycznie wyprowadzić wszystkie dotyczące tej figury prawa. Już natomiast w przypadku przytoczonego przez Kanta w *Prolegomenach* przykładu kuli, staczającej się po równi pochyłej z prędkością jednostajnie przyspieszoną, o działaniu intelektu intuitywnego nie może być mowy. Chodzi tu bowiem o wydarzenia istniejące w świecie zmysłu zewnętrznego, a w nim ani równia pochyła nie jest nigdy doskonałą równią, ani kula doskonałą kulą, wszelkie zaś możliwe ruchy są niejednostajnie zmienne. Nadzieje wiązane przez Kanta z możliwością zbudowania metafizyki w analogii do teoretycznego przyrodoznawstwa są więc naiwne, co okaże się ostatecznie w *Opus postumum*. W przyrodoznawstwie na ogół zakłada się, że przedmiot naszego poznania jest zbiorem wszystkich przysługujących poznaniu przedmiotów, które intelekt może poznać. Przedmiot taki Kant nazywa „przedmiotem X”, uznając jego istnienie za czystą hipotezę. Gdybyśmy byli w stanie ogarnąć taki przedmiot do końca, nasz intelekt stałby się intelektem intuitywnym, funkcjonując tak, jak działa w odniesieniu do geometrycznej idei kuli. Ale taki sposób użycia intelektu w odniesieniu do dowolnej kuli postrzeganej zmysłem zewnętrznym jest niemożliwy. Rodzi się więc pytanie: w jaki sposób wiedzę pojęciową (samorzutność) można przenieść na wiedzę empiryczną (refleksywną), by rozum mógł przyrodzie dyktować swe prawa, skoro żadnego przedmiotu w przyrodzie nie możemy określić przy zamkniętej ilości predykatów?

To kluczowe pytanie miało być rozwiązane w rozdziale o dedukcji transcendentalnej, stanowiącym zdaniem Jaspersa swoiste serce *Krytyki czystego rozumu*. Serce od narodzin chore, które Kant w drugim wydaniu dzieła poddać musiał operacji, pisząc drugą wersję dedukcji. Ta korekta niewiele jednak zmieniła w sytuacji i problem, jakie są metafizyczne podstawy odniesienia wiedzy pojęciowej do doświadczenia empirycznego, pozostał nierozwiązany. A działo się to w czasach, gdy Kant zakładał, że rzeczywistość przyrody nieożywionej jest jednolita i wszędzie obowiązuje w niej mechanika Newtona! Współcześnie, pisze Jaspers, gdy wiemy, że świat ani nie istnieje wyłącznie w przestrzeni euklidesowej i w liniowym następstwie czasowym, ani nawet nie obowiązują w nim jednolite prawa mechaniki, pytanie o metafizyczną podstawę odniesienia wiedzy pojęciowej do doświadczenia staje się jeszcze bardziej skomplikowane. Świat mechaniki Newtona i świat mechaniki kwantowej to zarówno w sensie empirycznym, jak i teoretycznym dwa zupełnie różne światy. Poszukiwania teorii jedności pola Einsteina dawno zostały zarzucone.

To, co Kant nazywa metafizyką przyrody, w rzeczywistości ogranicza się do obszaru, znanego dziś jako fizyka teoretyczna. Kant, podobnie jak jeszcze wczesny Einstein, przypuszczał, że przyroda jest jednością i że rządzi ją jednolite prawa. Problem absolutnego, teoretycznego poznania przyrody byłby więc tylko problemem ilościowym. Wszystko można byłoby tu teoretycznie poznać, pod warunkiem, że poznawałoby się dostatecznie długo. Próbę stworzenia takich metafizycznych podstaw przyrodoznawstwa próbuje Kant stworzyć w swym dziele *Przejście od metafizycznych podstaw przyrodoznawstwa do fizyki*, znanym pod tytułem *Opus postumum*. Pracy tej nie ukończył i jak się dziś sądzi – nie mógł ukończyć.

Natomiast *Krytyka czystego rozumu* jest, zdaniem Jaspersa, mieszaniną filozofii krytycznej (teorii poznania) i doktrynalnej. Dostrzegamy w niej, zwłaszcza w „Analityce transcendentalnej”, ustawiczne kręcenie się w kółko przy próbach przejścia od wiedzy pojęciowej do empirycznej, czyli przy przekraczaniu rozdziału dwu pni poznania: samorzutności i receptywności. Sam bowiem ten podział uniemożliwia zaistnienie intelektu oglądającego, czyli metafizyki.

Jak więc możliwe jest poznanie przedmiotowe? Oczywiście tak, jak w geometrii, gdzie intelekt ogarnia w pełni wszystkie przedmioty. Ale geometria to nie metafizyka, bo jej przedmiotami są oczywiste idee. Intelekt płynnie poznaje jej prawa, gdy ma do czynienia z czystym wyobrażeniem kuli. Jeśli to wyobrażenie zastąpić doświadczeniem zewnętrznym,

PRZEGLĄD TREŚCI

Wstęp od tłumacza.....	3
I. ŻYCIE I DZIEŁA.....	12
Daty życia. – Otoczenie Kanta. – Duchowa droga Kanta. – Wykłady Kanta. – Szczególne wydarzenia. – Dzieła.	
II. DROGA KANTA DO FILOZOFII KRYTYCZNEJ	20
a) <i>Przedkrytyczne pisma</i> : Przeciw pomieszaniu logiki i realnego poznania. – Rozdzielenie matematyki i filozofii. – Marzenia jasnowidzącego.	
b) <i>Zwrot od roku 1766</i> : Postawa duchowa Kanta. Antynomie. Przestrzeń i czas. Pytanie o myślenie.	
c) <i>Nowe pytanie</i> : Podział podmiotowo-przedmiotowy i początek nowej filozofii.	
III. STRUKTURY KANTOWSKIEGO ROZJAŚNIANIA POZNANIA.....	34
a) <i>Rozdzielenie</i>	
b) <i>Zmysłowość, przestrzeń i czas</i>	
c) <i>Myślenie</i> : Sądy analityczne i syntetyczne. – Pytanie: jak możliwe są sądy syntetyczne <i>a priori</i> ? – Myślenie w spostrzeganiu. – Czym jest myślenie?	
d) <i>Wyprowadzanie kategorii z sądów</i>	
e) <i>Dwa pnie</i> : Dwojakie <i>a priori</i> . – Jedność obydwu pni. – Dwoistość jako dualizm w krzyżowaniu się. – Granice wywodzenia. – To nie dualistyczna filozofia.	
f) <i>Wyjście od świadomości zamiast z bytu</i> : 1. Byt i świadomość. – 2. Od czego mamy wychodzić w przestrzeń myślenia, poza którą myśląc nie wychodzimy? – 3. Proces sądowy. – 4. Pojęcie podmiotu. – 5. Spojrzenie wstecz i perspektywa.	
g) <i>Dedukcja transcendentálna</i> : 1. „Dedukcja”. – 2. Podstawowa myśl w formie alternatywnej argumentacji. – 3. Wyraźnie ograniczony temat i faktyczny zasięg.	
h) <i>Analiza metody Kanta przy rozjaśnieniu źródła w nieprzedmiotowości</i>	

Wprowadzenie: Metoda transcendentalna

1. Cztery główne wątki ruchu myślowego: psychologiczny, logiczny, metodologiczny, metafizyczny. – Błędne rozumienie z powodu wyizolowania jednego wątku. – Skok.
 2. Znaczenie tautologii, błędnego koła, sprzeczności: Przykłady faktycznych Kantowskich sprzeczności, błędnych kół i tautologii. – Przykłady wyraźnej Kantowskiej świadomości tego stanu rzeczy. – O filozoficznym znaczeniu tych form klęski intelektu.
 3. Metoda fenomenologiczna, konstruująca, argumentująca.
- i) *Antynomie*: Metoda odkrywania. – Przykład pewnego dowodu.
– 1. Źródło antynomii. – 2. Rozwiązanie antynomii. – 3. Znaczenie rozwiązania dla rodzaju myślenia i świadomości bytu.
- k) *Intellectus archetypus*
- l) *Przegląd i zestawienie*

IV. STRUKTURY ROZUMU WE WSZYSTKICH JEGO

FORMACH 82

Wprowadzenie

- a) *Idee*
1. Negacja przedmiotu idei.
 2. Pozytywne znaczenie idei: Podstawowe zasady regulatywne.
– Znaczenie metodologiczne, psychologiczne, przedmiotowe.
– Podsumowanie.
 3. Życie: Pojęcie celu. – Organizm. – Badanie biologiczne. – Życie idei.
 4. Refleksywna władza sądenia: a) Zgodność przyrody z naszymi zdolnościami poznawczymi i istnieniem celów natury.
– b) Determinująca i refleksywna władza sądenia. – c) Zakres przypadkowości. – d) Rozumienie naszego rozdwojonego sposobu poznania w kontraście do *intellectus archetypus*.
- b) *Działanie moralne*
1. Imperatyw kategoryczny.
 2. Sprawdzanie czynu moralnego.
 3. Punkt wyjścia od tego, co psychologiczne.
 4. Szczęście.
 5. Krytyka Kantowskiego „formalizmu”: a) Nauka Kanta o formie i materiale moralności. – b) Pytanie o źródło etosu. – c) Powszechna forma i dziejowa treść. – d) Etyka postaw, etyka konsekwencji, etyka odpowiedzialności.

6. Wolność: a) Rozwiązanie antynomii konieczności i wolności.
 – b) Wolność jest niedoświadczalna. – c) Wolność można uratować tylko przez wgląd w zjawiskowy charakter wszelkiego poznawalnego istnienia. – d) Fałszywe sposoby uczynienia wolności pojmowalną. – e) Wielowymiarowość wolności.
- c) *Oglądanie piękna*
 1. Sąd smaku i sąd logiczny. – 2. Wolna gra mocy poznawczych.
 – 3. Ważność sądu smaku. – 4. Nadzmysłowość sądu smaku.
 – 5. Idea estetyczna. – 6. Geniusz. – 7. Jedność przyrody i wolności. – 8. Ograniczenie pojęcia geniuszu. – 9. Piękno i moralność.
- d) *Kantowska filozofia rozjaśniania tego, co nadzmysłowe*
 Wprowadzenie: Myślenie intelektualne i wychodzenie ponad nie.
 – 1. Wiara rozumowa. – 2. Interpretacja religijnych dogmatów „wewnątrz granic samego rozumu”. – 3. Wszechświat.
- V. KANTOWSKI ROZUM 136
- a) *Rewolucja rodzaju myślenia*
 1. Droga Kanta. – 2. Rewolucja sposobu myślenia w moralności.
 – 3. Co ma być osiągnięte na drodze.
- b) *Rozległość przestrzeni pytań Kantowskich*
 Cztery pytania. – Sens pytania filozoficznego.
- c) *Sceptycyzm Kanta i jego nabywanie ważności (obiektywności)*
- d) *Negatywne i pozytywne znaczenie filozofowania*
- e) *Skończoność człowieka i granice rozumu*
 1. Skończoność człowieka. – 2. Granice rozumu: a) Niemożność wywiedzenia podstawowych zdolności. – b) Niepojmowalność wolności. – c) Niepojmowalność odwracania się od radykalnego zła. – d) Za i przeciw rozumowi.
- VI. POLITYKA I DZIEJE 156
- Wprowadzenie: Kant jako myśliciel polityczny
- a) *Podstawowe przemyślenia*
 1. Szary obraz dziejów. – 2. Antynomie wszelkich społeczności ludzkich. – 3. Podstawowe pytanie. – 4. Natura i wolność.
 – 5. Ograniczenie aspektu dziejowego: a) Postęp. – b) Nasza pozycja i pozycja Opatrzności. – c) Cel ostateczny i cel końcowy.
- b) *Idea społeczeństwa obywatelskiego*
 1. Ustrój „republikański”. – 2. Szczęście i prawo. – 3. „Prawo do sprzeciwu” ani tyrania nie zawierają w sobie żadnego prawa.
 – 4. Wojna i pokój. – 5. Znaczenie poglądu filozofii dziejów dla działania.

c) *Droga Oświecenia*

1. Rola filozofii: a) „Nigdy nie można uczyć filozofii, co najwyższej filozofowania”. – b) Filozofia jako „pojęcie szkolne” i „pojęcie światowe”. – c) Nauczanie mądrości. – d) Krytyczna negacja i swoboda pozytywności. – e) Idealny nauczyciel. – 2. Jawność.

d) *Epoka Kanta*

1. Obecna epoka nie jest oświecona, lecz jest epoką Oświecenia. – 2. Epoka absolutyzmu. – 3. Epoka, jeszcze barbarzyńska, zmierza do punktu zwrotnego. – 4. Zwrot dzięki oświeconemu władcy i dzięki Rewolucji Francuskiej. – 5. Możliwość przepowiadania przyszłości.

e) *Polityczny sposób myślenia Kanta*

1. Paradoksy przymuszającego zamiaru przyrody i wolnego działania. – 2. Wiara w człowieka. – 3. Granice. – 4. Podstawowe tezy Kantowskiego politycznego rodzaju myślenia. – 5. Doświadczenie i bezwarunkowość. – 6. Ugruntowanie politycznego rodzaju myślenia w myśleniu filozoficznym.

f) *Zarzuty*

1. Sprzeczności. – 2. Polityczna wiara Kanta.

g) *Porównania*

- Lessing. Hegel. Marks. Kierkegaard.

VII. KRYTYKA KANTA 208

Wprowadzenie: Wrogowie Kanta: Cztery przykłady krytyki nieproduktywnej, gdyż wynikającej z radykalnego niezrozumienia. – Drugi rodzaj krytyki: idealści. Przykład: Fichte.

Próba produktywnej krytyki na podstawie zestrojenia z Kantem: trzy stanowiska do krytycznej dyskusji.

a) *Charakter naukowy*b) *Droga do „doktryny”*

1. Propedeutyka i doktryna. Rozczłonkowanie od strony *a priori*. – 2. Historyczna sytuacja daremności tego kierunku Kantowskich usiłowań. – 3. W pierwszym rozczłonkowaniu obecne już *a posteriori*, tak jak w ostatnim konkretnym poznaniu obecne *a priori*. – 4. Gdzie leży punkt wyjścia do krytyki usiłowań doktrynalnych. – 5. Przykłady sensu prawdziwych wypowiedzi Kanta o przyrodzie. – 6. Zestawienie. – 7. Porównanie z Heglem.

c) *Wymaganie systemu*

1. Kantowska idea członowej budowy. – 2. Jak Kant rozwija system i systematykę. – 3. System i idea.

d) *Granice filozofii Kantowskiej*

Wprowadzenie: Siła i granice tego, co formalne. – 1. Dzieje.
– 2. „Ja myślę”. – 3. Miłość. – 4. Pesymizm. – 5. Dwuznaczność czasowości.

e) *Sposób myślenia Kanta*

Motywy. – Ujęcie wewnętrzne. – Hołd Schellinga.

f) *O interpretacji Kanta*

VIII. HISTORYCZNA POZYCJA KANTA, ODDZIAŁYWANIE I ZNACZENIE WE WSPÓŁCZESNOŚCI.....	235
1. Oświecenie. – 2. Idealizm niemiecki. – 3. Neokantyzm. – 4. Obecne położenie.	
Indeks osób	241